

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-түрік университеті

ӘОЖ 81'271;82.085:808.5:373.1.02:372.8

Қолжазба құқығында

Ермекбаева Айсулу Шериевна

**Бейіндік мектеп оқушыларының оқу мотивтерін қалыптастыру
арқылы сөз әдебін меңгертудің әдістемесі**

6D011700-Қазақ тілі мен әдебиеті

**Философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация**

Ғылыми жетекшілері:
педагогика ғылымдарының
докторы, доцент
Ж.Т.Даулетбекова,
филология ғылымдарының
кандидаты, доцент м.а.
Ж.И.Исаева

Шетелдік ғылыми кеңесшісі:
доктор, профессор
Тайып Думан

**Қазақстан Республикасы
Түркістан, 2017**

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР	3
АНЫҚТАМАЛАР	4
КІРІСПЕ	5
1 тарау. Сөз әдебін меңгеруде бейіндік мектеп оқушысының оқу мотивтерін қалыптастыру - тұлғаның интеллектуалдық-мәдени әлеуетін арттырудың негізі	14
1.1 Білім берудің жаңа парадигмаларын жүзеге асыру жағдайында сөз әдебін оқыту үдерісінде бейіндік мектеп оқушысының оқу мотивтерін қалыптастырудың маңызы	14
1.2 Сөз әдебін оқушының оқу мотивтерін қалыптастыра оқыту – тұлғаның интеллектуалдық-мәдени әлеуетін арттырудың басты шарты	31
1.3 Бейіндік мектеп оқушысының оқу мотивтерін қалыптастыру арқылы сөз әдебін жетілдірудің лингвомәденитанымдық факторлары	43
2 ТАРАУ. БЕЙІНДІК МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ МОТИВТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРА ОТЫРЫП СӨЗ ӘДЕБІН МЕҢГЕРТУДІҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	61
2.1 Оқушылардың оқу мотивтерін қалыптастыру жолымен сөз әдебін оқытудың философиялық аспектілері	61
2.2 Бейіндік мектеп оқушысының оқу мотивтерін қалыптастыру арқылы сөз әдебін меңгертудің психологиялық аспектілері (Абай тұжырымдары негізінде)	76
2.3 Бейіндік мектеп оқушысының оқу мотивтерін қалыптастыра отырып сөз әдебін меңгертудің педагогикалық негіздері	91
3 ТАРАУ. БЕЙІНДІК МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА «СӨЗ ӘДЕБІ» ТАҢДАУ ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ МЕН ЭКСПЕРИМЕНТТІК ЖҮЙЕСІ	108
3.1 Базалық-нормативтік құжаттар мен оқулықтарда сөз әдебін меңгерту мәселелерінің жайы	108
3.2 Бейіндік мектепте «Сөз әдебі» таңдау пәнін оқытудың әдістемелік жүйесі: мазмұндық-құрылымдық моделі	117
3.3 Бейіндік мектепте «Сөз әдебі» таңдау пәнін оқытудың эксперимент жүйесі мен нәтижелері	133
ҚОРЫТЫНДЫ	160
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	165
ҚОСЫМШАЛАР	175

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Бұл нормативтік сілтемелер диссертацияда қолданылды:

1. Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2010.
2. «Интеллектуалдық ұлт – 2020» ұлттық жобасы.- Назарбаев, Н.Ә. Қазақстан дағдарыстан кейінгі дүниеде: болашаққа интеллектуалдық секіріс (ҚР Президенті Н. Ә.Назарбаевтың Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 75 жылдығына орай университет профессор-оқытушылары мен студенттеріне оқыған дәрісі) // Егемен Қазақстан. – 2009, 14 қазан. - Б.1-2.
3. Бағдарлы мектепте сөз мәдениетін оқытудың тұжырымдамасы //Қазақ тілі мен әдебиеті, 1999,- №2. 3-9 бб.). (авт: Дәулетбекова Ж.)
4. Қазақстан Республикасы жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттары. Жалпы орта білім.-Алматы:РОНД, 2002. – 360 б.(авт: Әмір Р., Дәулетбекова Ж., Қалиев Ғ., Қосымова Г.)
5. Қазақ тілінің оқу бағдарламалары. 5-11-сыныптарға арналған. – Алматы: РОНД, 2002.-112 б. (авт: Қосымова Г., Дәулетбекова Ж.).

АНЫҚТАМАЛАР

Бұл диссертацияда қолданылған анықтамалар:

Парадигма– нақты бір уақыт кезеңінде әрбір білім сатысы бойынша жұртшылық толық мойындаған және ғылыми зерттеулерге тірек болатын негізгі ұғымдар, жағдайлар мен идеялардың бірлігі.

Мотив– белгілі бір объектіге бағытталған әрекетке түрткі жасайтын тілек, талпыныс, қызығушылық, ниет, ынта, ықылас, т.б.

Мотивация - мотивтердің бірігіп, кірігіп әрекетке бағыт беруі.

Интеграция – ғылымдар тоғысы, білім мен ғылымның өзара байланысы.

Қатысымдық күзiреттiлiк – тiлдiк тұлғаның әлеуметтiк-қоғамдық ортада сөйлесiм әрекетiнiң түрлерiн (тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым, тiлдесiм) өзiнiң мақсатына қарай еркiн қолдана алу мүмкiндiктерiнiң қалыптасқан жүйесi.

Интеллектуалдық әлеует – қоғамдағы сұраныс үдесiнен шығуға даяр әлеуметтiк субъектiнiң уақыт пен орта алға тартқан мiндеттерден, қиыншылықтардан, ұсыныс пен қажеттiлiктен, бұрын беймәлiм талаптан тұтастай болмаса да, негiзiнен биiк тұрып, iлгерiлеу динамикасы мен заңдылығына кiрiге, бейiмделе алу, соны ел мүддесiне, өз мүддесiне жегу арқылы бойындағы қабiлетi мен мүмкiндiгiн ашу өресi.

Сөз этикетi – адамдар арасындағы қарым-қатынасты реттеу үшiн қолданылатын, белгiлi бiр жүйемен, заңдылықпен ұйымдасқан, орныққан этикеттiк мәнi бар таңбалар құрылымы. Сөз этикетi сөз iшiндегi микрожүйе, «тiл iшiндегi тiл» деп те аталады. сөз әдебi сол құрылымды нақты жағдайда қолдана бiлуi

Сөз этикетi бiрлiктерi – қарым-қатынасқа сыпайылық үстеу үшiн қолданылатын, әр халықтың сөз әдебiне тән тұрақты оралымдар, клишелер мен штамптар.

Сөз әдебi – адамдар арасындағы қарым-қатынасты реттеу үшiн қолданылатын, белгiлi бiр жүйемен, заңдылықпен ұйымдасқан, орныққан этикеттiк мәнi бар таңбалар құрылымын нақты жағдаяттарда қолдана бiлу. Сөз әдебi – тiл қатудың, сөз жұмсаудың қоғам қабылдаған, жұртшылық ұйғарған, ұлттық сипатқа ие ережелерi мен тәртiбi.

Лингвомәдениеттаным – тiл бiлiмi мен мәдениеттану пәндерiнiң тоғысуында пайда болған, этнос мәдениетiнiң өз тiлiне әсер етуiн зерттейтiн ғылым.

Тiлдiк этикет – адамдардың өзара сөйлесуiнiң мәдени тұрғыдағы қалыптасқан ережелерi, қарым-қатынастың сөйлесiмдiк формулаларының жүйесi. Этикет адамның сыпайыгершiлiк, салт-жоралар мен әртүрлi рәсiмдердi жетiк бiлу талабы.

Дүниетаным– жеке адамның, әлеуметтiк топтың, таптың немесе тұтас қоғам қызметiнiң бағытын және шындыққа деген қатынасын айқындайтын принциптердiң, көзқарастардың, мақсат-мұраттар мен сенiмдердiң жүйесi.

КІРІСПЕ

Зерттеудің өзектілігі. Уақыттың алмасуы мен заманның өзгерісіне қарай білім беру саласында үстемдік алатын жаңа парадигмалар оқытудағы дәстүрлі жүйе мен жаңа талаптарды тоғыстыра отырып, тұлғаның қалыптасуына керек жағдайларды екішеп, мектеп түлектерінің қоғамдық-әлеуметтік сұранымға сай қалыптасу бағыттарын белгілеуге негіз болады. Сондықтан тәуелсіздік алған жылдар еншісіне тиесілі жаңа міндеттер, ең алдымен, бүгінгі отандық білім берудің жаңа парадигмаларын жүзеге асыру жағдайында бәсекеге қабілетті, интеллектуалдық әлеуеті дамыған жаңа дәуір оқушыларының өзгермелі өмір жағдайына бейімделуіне, кез келген жағдаятта өздігінен шешім қабылдауына, ортамен тіл табыса алуға қажетті білімдерді меңгертетіндей саналы әрекетке үйренуін қажет етіп отыр. Бұл, әрине, оқу әрекетінің қоғаушысы саналатын оқу мотивтерінің түрлерін, орнын, қажеттігін айқындай отырып, осы бағыттағы оқу-тәрбие жұмыстарын мектеп түлектерінің интеллектуалдық әлеуетін, мәдени деңгейін арттыруға бейімдей жүргізудің өзектілігін арттыра түсуде. Өйткені оқу – адамның қалыптасу сатыларының өнбойында саналы түрде арнайы ұйымдастырылатын ерекше әрекет. Осы оқу әрекетінің барлығының кілті тіл болып саналады. Сондықтан жаңа кезең талаптарына орай тілді әрі тарихи, әрі заманауи құндылық ретінде меңгертуге, оның өмір сүру тәсіліне айналуына айрықша мән берілуі шарт.

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауларында көтерілген «Мәңгілік ел- Мәңгілік тіл» идеясы, оны жүзеге асырудың бағыттары белгіленген «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласындағы: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, заманауи сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын күдіретімен маңызды» - деген пікірлері тілді жаңаша оқытуды жетілдірудің негізіне алынып отыр [1, 1-2-б.]. Бұл идеялар білім беру саласында тілді меңгерту үдерісін ұйымдастыруда ұлттық дәстүр мен жалпыадамзаттық құндылықтарды тоғыстыру қажеттігін көрсетеді. Себебі тіл – адамның қалыптасуының, руханилықтың бастау көзі. Сондықтан тілді заманауи тұрғыдан дамытудың негізі етіп оның салт-дәстүрмен, тарихпен, ұлттық тәрбиемен, ұлттық құндылықтармен сабақтастығы алынуы заңды. Осы орайда тілдің өзіндік ерекшелігі мен даралығын танытатын ұлттық сөз әдебі заңдылықтары сөз мәдениетінің тарихи тамыры терең, заманауи білім беру талабына орай прагматикалық сипаты айқын, тәрбиелік мәні ерекше, тұлға қалыптастырушылық бағыты нақты бір саласы болып саналады.

Тіл – адам баласына жаратылыстан берілген өзгеше қабілет, дара қасиет. Дұрыс құрмаластырып, орайлы етіп жұмсай білгенде тіл адам өміріне мән дарытып, оның танымдық-қатысымдық мүмкіндіктерін кеңейте түседі. Сөзді әдеппен қолдану талаптарының қадім замандардан жеткен жәдігерлерден бастап күні бүгінге дейін ескірмей, уақыт өткен сайын қырлана, жетіле түсуі –

адамзат қоғамындағы тілдің әлеуметтік сипатының алуан түрлі екенін, сөйлеу мәдениеті мен сөз әдебінің күн тәртібінен ешқашан түспейтін өзектілігін дәлелдейді. Мәселен, әл-Фараби өзінің философиялық трактаттарында адам пікірінің тыңдаушыға екі түрлі әдіспен: «не анық дәлелдеме арқылы, не иландыру арқылы» жеткізілетінін тұжырымдайды [2,26-б.]. Осы байламдағы «иландыру» сөзінің мәнісі сөз әдебімен, сыпайы сөйлеумен, ойға, сезімге қозғау салуға ықпалдылығымен ұштасып жатыр. Сондықтан да Әбу Насыр әл-Фарабидің сөйлеу шеберлігі мен сөз әдебі туралы бұл тұжырымы әлі күнге көкейкесті болып отыр.

XI ғасырда жазылған «Қабуснамада» сөз сөйлеу әдебінің адамзат тіршілігіндегі рөлі туралы: «Адамзаттың ең абзал қасиетінің бірі– сөз сөйлей білу. Бұл жағдайды жете түсін де, жақсы сөйлей білуге үйрен: сыпайы, анық сөйлеуді әдет қылғайсың. Қай кезде болсын сөйлеудің шегінен шықпа. Аузыңнан шыққан сөзің тыңдаушының жүрегіне қонымды, жеңіл болсын...»,- деген өнегелі өсиет жазылған [3, 96-б.]. Ал, бүгінгі жаһандану дәуірінде бұл сөздердің мәні одан сайын тереңдей түсуде. Себебі қазіргі таңда жер бетіндегі күллі өркениетті елдер ғаламдандудың ықпалынан құтқаратын бірден-бір жол– тілді, ділді сақтау екенін жете түсініп отыр. Академик Р.Сыздық айтқандай, «тілді сақтау қарекеті– тек әлеуметтік қана емес, саяси-идеологиялық, рухани-ұлттық үні бар құбылыс... Өйткені тіл–сол халықтың даралық сипатын көрсететін ұлттық рухани-мәдени коды. Тіл– тек қатынас құралы емес, адамды сол халықтың туа біткен толыққанды мүшесі ететін күш, әр адамды сол тілді пайдаланушы халықтың тұлғасы етіп шығаратын күдіретті күш, тіл– ұлттық сананы түзейтін құрал» [4, 3-б.]. Осы ой-тұжырымдар бүгінгі жаһандану жағдайындағы ұлт мектептеріндегі ана тілін оқыту әдістемесінің бағыт-бағдарын жетілдіру мақсатымен сәйкес келеді. Өйткені тілді оқытуды гуманитарлық ғылымдағы антропоэлектік парадигмаға сай дамыту жолдары осы бағытпен толық үндеседі. Бұл бағытты ұстану отандық білім беру жүйесінде инновациялық серпілістер жасауға да негіз болары анық.

Соңғы жылдары жалпы білім беретін мектептерде оқытуды тұлғаға бағыттау бойынша өзгерістер жасауға талпыныс айқын көріне бастады. Оған тілдік білім нәтижелерін ҰБТ бойынша тест жүйесі бойынша бағалаумен қатар әссе жазуға ойысуы, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін, сөйлеу біліктерін арттыруға ден қойыла бастауы дәлел. Бұл, өз кезегінде, бейіндік мектеп сатысында болашақ гуманитарлық салада қызмет ететін мамандықтарды таңдаған жас буынның өміріне қажетті білім беруді жандандыруды қажет етуде. Сондықтан мектеп түлектерінің ішкі тілегіне, мүддесіне сай білім беру көзделуде. Зерттеу жұмысында осы міндеттерді жүзеге асыру үшін бейіндік мектеп сатысында таңдау пәнін оқытуға байланысты мүмкіндікті пайдаланып, оқушылардың өмірлік дағдыларын дамыту мақсатында сөз әдебін оқыту мәселесі қарастыру көзделді. Оның мынадай себептері бар:

1. Заманауи білім беру талаптары бойынша соңғы жиырма жылдың көлемінде отандық мектептер үш сатылы: бастауыш, негізгі және бейіндік мектеп жүйесіне

көшті. Әр сатыда оқытылатын оқу пәндерінің жеке міндеттері мен күтілетін білім нәтижелерінің аражігі анықталды. Мысалы, тілді оқытуда грамматиканы ғана игертуден бас тартып, тілдің болашақ тұлға дамуындағы шешуші фактор болуына қатысты жаңа тұрпатты білім мазмұны анықталған болатын. Ол білім *тілдік-қатысымдық сауаттылық (тіл дамыту)*– *әдеби тіл нормасына негізделген лингвистикалық дүниетаным мен сөз дұрыстығы (тіл ұстарту)*– *сөз мәдениеті (сөз шеберлігі)* сабақтастығында түзілген еді. Жаңа тұрпатты «Қазақ тілі» оқулықтары да жазылды. Өкінішке орай, осы жаңа білім мазмұнын игертудің әдістемелік мүмкіндіктері мен мектеп түлегінің білім нәтижесін бағалау арасындағы сәйкессіздік пен қайшылықтардың салдарынан жаңа білім жүйесін меңгертуде үстірттікке жол берілді. Мектеп түлегінің сөз мәдениетін қалыптастыру мақсаты мен ҰБТ-дағы грамматиканы жаттау талабы біріне бірі қайшы келді. Жалаң грамматика оқушылардың тілді меңгеруге деген мотивациясын жойды, схоластикалық, жаттанды оқуға мәжбүр етті. Адам баласын алға ұмтылдырып, оны саналы әрекет етуге мәжбүрлейтін ішкі қуат, қозғаушы тетік – мотив тумағандықтан, білім сапасы төмендеді. Мотив адамның нақты бір әрекетіне қатысты ғана болмайтыны, ол сол адамның бүкіл тағдыр-талайының, болмыс-бітімінің қалыптасуында ерекше орын алатыны назардан тыс қалды. Мотив қана адам бойындағы әртүрлі қабілеттердің оянуына, қасиеттердің қалыптасуына айрықша әсер етеді де, ол оқушының келешек бағыт-бағдарын, жүрер жолын, әлеуметтік тұлға ретінде жетілу жүйесін дамытудың алғышартына айналады. Олай болса, оқушының оқу мотивтерін тудыра отырып, білім берудің ең ұтымды жолы– оның өміріне аса қажетті, маңызды, практикалық сипаты күшті білім мазмұнын айқындау. Сондықтан зерттеу жұмысында бейіндік мектеп оқушысының келешегіне керекті сөз әдебін меңгерту мәселесі нысанаға алынды. Өйткені сөз әдебін үйрену үлкен өмірге қадам басқалы отырған түлек үшін қажеттік тудырып, оның өмірлік дағдыларын дамытатыны, оқуға, өздігінен білім алуға қызықтыратыны сөзсіз.

2. Сөз әдебін үйренудің мектеп түлегі үшін прагматикалық мәні де ерекше. Ертеңгі күні қоғамдық өмірге араласқанда ең басты талап– ортада өзгелермен тіл табысу, өзгелерге өзін мойындату. Сол себепті оқушы осы таңдау пәнінде алатын білімнің өмірлік маңызын айқын біледі. Сөз әдебін үйренген адамның кез келген ортада, кез келген адаммен тіл табыса алатынын түсінеді. Тіл табыса алу– адамның атқаратын істерінің сәтті болуының шарты. Бұл оқушының сөз әдебін үйренуге деген оқу-танымдық қызығушылығын, мотивін тудыратыны сөзсіз. Сондықтан диссертациялық жұмыста бейіндік мектеп оқушыларына сөз әдебін, сөз этикеті бірліктерін қолдану жолдарын меңгерту арқылы олардың әлеуметтенуіне қажетті дағдыларды дамытудың, қарым-қатынас әдебін ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтармен сабақтастықта игертудің ғылыми-әдістемелік мәселелері зерделенеді.

3. Бейіндік мектептің қоғамдық-гуманитарлық саласын тандаған оқушылар сөз мәдениетін жан-жақты меңгеруді қалайды. Бұл олардың болашақ мамандықтарының ерекшелігімен тікелей байланысты. Оқушылардың тілдік-қатысымдық құзіреттіліктерін қалыптастыруға ықпал ететін сөз мәдениетінің ең басты құрауыштарының бірі– сөз әдебі. Сондықтан бейіндік мектепте сөз әдебін

таңдау пәні ретінде арнайы оқыту оқушының өзіне қажетті білім-біліктерді жүйелі, толық игеруінің, дүниетанымының кеңеюінің, ой-өрісі мен қабілеттерінің өсіп, интеллектуалдық әлеуетінің артуының маңызды шарты болып саналады. Осы оқу әрекетінің шығармашылық сипатқа ие болуы, ал оқушының әрекет субъектісіне айналуы оның оқу-танымдық әрекетіне бағыт беріп, қозғау салатын, білімнің өзі үшін жекелік мәнін айқындайтын, рухани дамуының басты тетігі, жеке тұлғаның сапалық қасиеттерінің көрсеткіші ретінде бағаланатын оқу мотивтерін қалыптастыруға да жол ашып, білім сапасын арттырады.

4. Оқыту үдерісінде тек жеке пәндік дағдыларды меңгертумен шектелмей, дүниетанымдық білім беру— қазіргі заманғы білім саласының басты тенденцияларының бірі. Сондықтан «Сөз әдебі» деп аталатын таңдау пәні оқушының жан-жақты білім алуына мүмкіндік беруді көздей отырып, «Жеті түрлі ілім біл, жеті жұрттың тілін біл» деген халықтық қағиданы негізге ала отырып түзілді. Сөз әдебін меңгерту үдерісінде тілдік жүйе философия, этнография, тарих, педагогика, психология, мәдениеттану, әдебиет секілді ғылым салаларымен интеграцияланады. Сонымен қатар таңдау пәнінде қазақ сөз әдебімен қатар әлемнің өркениетті жұрттарының да сөз әдебіндегі ерекшеліктерді таныту көзделеді. Себебі, біріншіден, оқушы өзгелердің сөз әдебімен салыстыра отырып, өз халқының рухани бай тіл әлемінің ерекшелігін түсінеді; екіншіден, ғаламдану үдерісі оқушының болашақта әлемдік кеңістікте өзге жұрттармен еркін араласуына да мүмкіндіктерді кеңейтіп отыр. Ертеңгі күні оқушы үшін осы пән арқылы алған білімдері өз септігін тигізетіні анық. Олардың қарым-қатынас шекарасы кеңейіп, осы білімдерін қолдануға мүдделілік туатыны сөзсіз; үшіншіден, таңдау пәні аясында тілдің ұлттық құндылықтық мәні ашылады, жас ұрпақтың елжандылық қасиеттерін қалыптастыруға, тіл үшін өзінің жауапкершілігін сезіндіруге, жеке мүддесі мен елдік мүдделердің бірлігін сабақтастықта түйсінугіне қажетті білім мазмұны түзілді. Бұл өз кезегінде барлық білімнің кілті саналатын ана тілін оқытудың әдістемелік жүйесін жаңа сапаға көтерудің алғышарттарын қалыптастыруға қызмет етеді.

Осындай бағыттарды басшылыққа ала отырып, бейіндік мектеп оқушыларына таңдау пәні аясында сөз әдебін меңгерту бүгінгі қоғамдық-әлеуметтік сұраным қажет етіп отырған білім беру жүйесіндегі оқушының өмірлік дағдысын қалыптастыру міндеті мен схоластикалық білім беруден арыла алмай отырған оқыту үдерісі арасындағы; бейіндік мектептегі оқыту жүйесіне енгізілген сөз мәдениетін білім нәтижесі ретінде күзіреттілікке бағыттау талабы мен оқу жетістігін ҰБТ арқылы бағалау шарты арасындағы; заманауи талапқа сай тұлғалық күзіреттіліктерді дамыту мақсаты мен жеке пәндік дағдыларды меңгертуден аса алмай отырған оқу жүйесінің нәтижелері арасындағы **қайшылықтарды** шешуге өз ықпалын тигізетіні сөзсіз. Жоғарыда аталған себептер мен осы қайшылықтарды шешу бағытындағы ізденістер зерттеу жұмысының өзектілігіне дәлел болады.

Зерттеу нысаны: жалпы білім беретін орта мектептің бейіндік сатысында сөз әдебін оқыту үдерісі.

Зерттеу пәні: таңдау пәні аясында бейіндік мектеп оқушыларының оқу мотивтерін қалыптастыру негізінде сөз әдебін оқытудың әдістемесі.

Зерттеу жұмысының мақсаты: бейіндік мектеп оқушысының оқу мотивтерін қалыптастыра отырып, сөз әдебін меңгерудің ғылыми-әдіснамалық негіздерін саралау, тиімді әдістемесін ұсыну.

Зерттеудің міндеттері:

- білім берудің жаңа парадигмаларын жүзеге асыру жағдайында бейіндік мектеп оқушысының оқу мотивтерін қалыптастыра отырып, сөз әдебін меңгерудің ғылыми-теориялық қағидаларын айқындау;

- бейіндік мектеп оқушыларына сөз әдебін меңгерудің әдіснамалық тұғырларын: философиялық, психологиялық, педагогикалық негіздерін анықтау;

- бейіндік мектепте «Сөз әдебі» таңдау пәнін оқытудың әдістемелік жүйесін жасау және оның моделін ұсыну;

- сөз әдебін оқыту әдістемесінің тиімділігін эксперимент арқылы дәлелдеу.

Зерттеудің болжамы: *егер* бейіндік мектеп оқушысына сөз әдебін арнайы таңдау пәні ретінде ұсынып, оны оқытудың ғылыми-әдіснамалық негіздері сараланса, пәннің білім мазмұны мен оқыту әдістемесі инновациялық талаптарға сай жүйеленсе, оқыту үдерісі білім берудің заманауи бағыттарына сай жаңа парадигмалар негізінде ұйымдастырылса, сол арқылы оқушылардың оқу мотивтерін қалыптастыруға қол жеткізілсе, *онда* болашақ мектеп түлектерінің интеллектуалдық әлеуеті көтеріліп, сөз әдебі туралы дүниетанымы кеңейтіліп, оқу-ізденімдік, коммуникативтік-когнитивтік, прагматикалық қабілеттері дамытылар еді. **Өйткені** сөз әдебін меңгерту үдерісінде оқушылардың оқумотивтерін қалыптастыру туралы қағидалар мен тұжырымдар тілді оқыту үдерісінде болашақ түлектердің сөз әдебімен байланысты өмірлік дағдыларын дамытудағы негізгі бағыттарды анықтауға, дүниетанымдық білім беру сипатында жаңаша ізденістер жасауға, мәдени-коммуникативтік құзіреттіліктерді саналы меңгертуге мүмкіндік береді.

Зерттеу жұмысының идеясы: Бейіндік мектепте сөз әдебін арнайы таңдау пәні аясында жүйелі меңгерту–оқушының өмірлік дағдыларын дамыту мен оқу мотивтерін өзара бірлікте қалыптастырудың басты кепілі. Сөз әдебін меңгерту– оқушының тіл туралы дүниетанымын кеңейтуге, тілдік-тұлғалық қабілеттерін, құзыреттіліктерін дамытуға деген өзінің ішкі мүдделілігі мен қоғамдық-әлеуметтік сұранымды үйлестірудің тетігі. Сол үшін сөз әдебін оқыту «Жеті түрлі ілім біл, жеті жұрттың тілін біл» қағидасына негізделген біртұтас әдістемелік жүйе түрінде жүзеге асырылуы тиіс.

Зерттеу жұмысының жаңашылдығы:

- білім берудің жаңа парадигмаларын жүзеге асыру жағдайында бейіндік мектепте сөз әдебін меңгерту оқушылардың оқу мотивтерін қалыптастыру жүйесімен бірлікте қарастырылды;

- бейіндік мектепте сөз әдебін оқушының оқу мотивтерін қалыптастыра оқыту үдерісінің тұлғаның интеллектуалдық-мәдени әлеуетін арттырудағы маңызы дәйектелді;

- бейіндік мектеп оқушысының оқу мотивтерін дамыту арқылы сөз әдебін қалыптастырудың ұстанымдары белгіленді, лингвомәденитанымдық факторлары анықталды;

- бейіндік мектеп оқушыларына сөз әдебін меңгертудің ғылыми-әдіснамалық негіздері философиялық, педагогикалық тұрғыдан сараланды;

- сөз әдебін оқытуда оқушылардың оқу мотивтерін қалыптастырудың психологиялық алғышарттары Абай тұжырымдары арқылы негізделді;

- «Сөз әдебі» таңдау пәнін оқыту жүйесінің моделі жасалды;

- таңдау пәнінде ұйымдастырылатын ағымдық және модульдік тапсырмалары дайындалды, жаттығудың типтері сараланды, олардың әрқайсысын бағалаудың критерийлері анықталды;

- «Сөз әдебі» таңдау пәнін оқытудың біртұтас әдістемелік жүйесі ұсынылды;

- бейіндік мектепте «Сөз әдебін» оқыту әдістемесінің тиімділігі эксперимент арқылы тексеріліп, дәйектелді.

Зерттеу жұмысының әдіснамалық негізі. Зерттеу жұмысының әдіснамалық негізі ретінде тілді, сөз мәдениеті мен сөз әдебін оқытуға қатысты теориялар, білім философиясындағы тіл, сана, тарихи жад, тұлға туралы ілімдер, педагогикадағы білім мен тәрбиенің бірлігі, оқытудың жаңа жүйесі мен талаптары туралы қағидалар, Абайдың адам әрекеті, ұлттық психология туралы тұжырымдары мен заманауи психология ғылымындағы мотив туралы пайымдаулар, жеткіншек кезең оқушысының жас және психологиялық ерекшеліктері туралы ой-пікірлер алынды. Сондай-ақ, диссертациялық жұмыста тілді оқыту әдістемесіне байланысты заманауи оқыту технологиясының жетістіктері, оқытудың тиімді әдістері туралы тұжырымдар басшылыққа алынды.

Зерттеу әдістері. Зерттеудің әдіснамалық, әдістемелік негіздерін айқындауда сараптау, ой қорыту, жалпылау әдістері; экспериментті ұйымдастыру кезеңдетікелей, жанама, ұзақ мерзімдік бақылау, салыстырмалы әдістер, сауалнама, әңгімеәдістері; зерттеу нәтижелерін қорытындылауда талдау, қорыту; эксперимент нәтижелерін сапалық және сандық тұрғыда сараптау, модельдеу, жинақтау әдістері қолданылды.

Эксперименттік база негізінде Оңтүстік Қазақстан облысы Түркістан қаласындағы А.Байтұрсынов атындағы №1 жалпы орта мектеп КММ, Т.Бигелдинов атындағы №16 жалпы орта мектеп КММ және №22 жалпы орта мектеп КММ алынды.

Зерттеу жұмысының кезеңдері:

1. Бірінші кезеңде (2014-2015) зерттеу тақырыбының проблемаларын, ғылыми-теориялық негіздерін айқындау үшін отандық және шетелдік ғалымдардың заманауи білім беруге қатысты, тілді оқытуға байланысты еңбектерімен танысып, оларға талдау жасалды, болашақ зерттеудің негізгі бағыттары нақтыланды. Диссертациялық жұмыстың негізіне алынатын қағидалар, жетекші идея айқындалды; бейіндік мектепте таңдау пәнін оқытудың бағыттары белгіленді. Анықтау экспериментінің материалдары дайындалды.

2. Екінші кезеңде (2015-2017) анықтау эксперименті жүргізілді, соның нәтижесінде «Сөз әдебі» таңдау пәні бойынша ұсынылатын білім мазмұнының құрылымдық жүйесі жобаланды; оны оқытудың ұстанымдары анықталды, сөз әдебін меңгерудің әдіс-тәсілдері, кешенді тапсырмалар жүйесі жасалды. Таңдау пәні қалыптастырушы эксперимент негізінде сынақтан өткізілді; оқытудың әдістемелік жүйесінің нәтижелері жинақталып, қорытындыланды.

3. Үшінші кезеңде (2016-2017) зерттеу нәтижелері бір жүйеге түсіріліп, жинақталды, зерттеу нәтижелері қорытындыланды. Таңдау пәнінің білім мазмұны нақтыланды; тапсырмалар мен әдіс-тәсілдері жүйеленді; бақылау және қалыптастыру эксперименттерінің нәтижелеріне сандық және сапалық талдау жасалды. Зерттеу тұжырымдары диссертациялық жұмыс болып дайындалды.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы. Жұмыс нәтижелері бейіндік мектепте таңдау пәнін оқыту әдістемесі теорияларын жетілдіруге, сөз әдебін оқытуды одан әрі кеңейтіп зерттеуге мүмкіндік береді. Зерттеу барысында жаслаған тұжырымдар жалпы білім беретін мектептердің бейіндік сатысында қазақ тілін оқыту әдістемесінің теориялық негізін байытуға, оны жаңа уақыт талабымен сабақтастықта дамытуға ықпал етеді. Сөз әдебі бойынша жүйеленген құзыреттіліктер қазақ тілінен күтілетін білім нәтижелерін нақтылауда пайдаланылуы мүмкін.

Зерттеудің практикалық маңызы. Зерттеу қорытындылары жалпы білім беретін мектептің бейіндік сатысында білім сапасын жетілдіруге, педагогикалық жоғары оқу орындарында болашақ мамандарды даярлайтын арнаулы курстардың мазмұнын толықтыруға мүмкіндік береді. Зерттеу жұмысын мектеп мұғалімдеріне, аспиранттар мен ізденушілерге көмекші құрал ретінде пайдалануға болады. Зерттеу қорытындылары оқу құралдары мен әдістемелік нұсқаулар дайындауда, сабақ жоспарларын жасауда қолдануға болады.

Алынған ғылыми нәтижелердің сенімділігі мен нақтылығы зерттеу негізі етіп алынған теориялық қағидалардың әдіснамалық тұрғыдан сараланып талдануымен бекітіледі. Сонымен қатар зерттеудің мақсатына, алға қойылған міндеттеріне сәйкес қолданылған зерттеу әдістерінің ұтымдылығы мен солар арқылы қол жеткізген нәтижелер зерттеудің сенімділігіне кепілдік етеді.

Қорғауға ұсынылатын негізгі қағидалар:

- сөз әдебін меңгерту заманауи білім беру жүйесіндегі жаңа парадигмалардың жүзеге асуына мүмкіндік береді, өйткені сөз әдебін арнайы таңдау пәні ретінде оқыту бүгінгі қоғамдық-әлеуметтік сұранысқа жауап береді, мектеп түлегінің мәдени-қатысымдық, мәдени-танымдық, мәдени-ақпараттық құзіреттіліктерін қалыптастыруға ықпал етеді;

- сөз әдебін таңдау пәні ретінде оқыту бейіндік мектеп оқушыларының оқу мотивтерін қалыптастыруға оң ықпал етеді. Ал, оқу мотивтері білімнің саналы меңгертілуінің, оқу сапасын арттырудың бірден-бір кепілі болып саналады. Сөз әдебін оқытуда оқу мотивтерін қалыптастыру мәселесін

ұлттық психологияға негіздеу үшін Абайдың адам әрекетіне қатысты тұжырымдары негізге алынуы қажет. Өйткені сөз әдебін меңгеру бәсекелестікке бейім тұлғаның бойында өмірлік дағдылардың қалыптасуына жол ашады, сондықтан білім мазмұнында ұлттықжәне жалпыадамзаттық құндылықтарды тоғыстырып отыру көзделеді;

- сөз әдебін таңдау пәні ретінде оқыту мектеп түлегінің сөз әдебінің қызметтерін жете түсініп, сөз этикеті орамдарын өмір жағдаяттарында орынды қолдана алу дағдыларын қалыптастырады да, олардың функционалдық сауаттылығын жетілдіреді. Сөз әдебі бойынша берілген білім оқушының ойлау, пікір айту, пайымдау қабілеттері мен эстетикалық сезімдері мен тілдік талғамын дамытады;

- сөз әдебін меңгерту «Жеті түрлі ілім біл, жеті жұрттың тілін біл» халықтық қағидасына негізделіп, оны оқытудың біртұтас моделі жасалуы тиіс. Ол үшін білім мазмұны антропоэкеттік парадигмаға сәйкес тілдің философиямен, мәдениетпен, тарихпен, этнографиямен, психологиямен, педагогикамен, әдебиетпен, рухани құндылықтармен байланысына негізделіп, әлемнің өркениетті жеті жұртының сөз әдебін қазақ тілімен салыстыра отырып, меңгертудің әдістемелік жүйесін құру қажет. Бұл күтілетін білім берудің мақсатынан бастап білім нәтижелерін базалық және тұлғалық құзіреттіліктер түрінде қалыптастыру жолдарын жүйелеу мүмкіндігін толық көрсетеді;

- сөз әдебін меңгертуде оқытудың интерактивтік әдістері мен инновациялық технологияларды тоғыстыра қолдану үшін арнайы жаттығулар мен ізденімдік-шағырмашылық сипаттағы тапсырмалар түзіліп, оның әрбірін бағалау критерийлері нақты берілуі шарт. Бұл білімнің сапасының жоғарылауына кепілдік береді.

Зерттеуге қатысты жарияланымдар мен жұмыстың мақұлдануы.

Диссертацияның мазмұны, тұжырымдары мен негізгі нәтижелері төменде көрсетілген басылымдарда: Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы. Филология ғылымдар сериясы(№3(57),2016ж.), «Қазақстан ғылымы мен өмірі» Халықаралық ғылыми журналда (№2 (37), 2016ж.), Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы, 1 бөлім. (№5(114), 2016ж.), Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. (№5(108), 2015ж.), «Қазақстан ғылымы мен өмірі» Халықаралық ғылыми журналда (№3(46), 2017ж.), «Абай- әлемдік феномен» атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. (Астана,30қазан, 2015ж.), «Жаңа формацияда кәсіптік білім берудің өзекті мәселелері» атты IV-дәстүрлі Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары, (IV/II,Түркістан,2016ж.), Филология ғылымдарының докторы, профессор Құлбек Сәрсенұлы Ергөбектің шығармашылығының 40 жылдығына орай ұйымдастырылған «бүгінгі түріктану мәселелері» атты халықаралық ғылыми- теориялық конференция материалдарында (Түркістан:5-6 мамыр 2016ж.), Қазақ тіл білімі мен оқу- ағарту ісіне еңбегі сіңген ұлағатты ұстаз ф.ғ.д., профессор Талғат Сайрамбаевтың туғанына 80 жыл толуына арналған «Жахандық

бәсекелестік жағдайындағы ғылым мен білімнің өзекті мәселелері» атты халықаралық ғылыми- әдістемелік конференция материалдарында (Түркістан, 20 ақпан 2017ж.), «Ғылым, білім және тәжірибенің өзара байланысы» атты халықаралық ғылыми- тәжірибелік конференцияның материалдары, (Шымкент: Халықаралық гуманитарлық- техникалық университеті, 2017ж.), «Экспо-2017: Кәсіби педагог мамандарды даярлаудағы инновациялық бағыттар»- Байтанаев оқулары-5 атты халықаралық ғылыми- тәжірибелік конференцияның материалдары 1 бөлім, (Шымкент: Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік Педагогикалық Институты, 2017ж.), Science, Technology and Higher Education: materials of the VIII International research and practice conference, Westwood, Canada, October 14th-15th, 2015/publishing office Accent Graphics communications (Westwood-Canada, 2015ж.), European Scientific Conference, сборник статей победителей III международной научно- практической конференции, состоявшейся 20 апреля 2017 года, в г. Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». Часть1, Man in India, Volume: No.97(2017), Issue No.:2(2017): Serial publications, pp.655-670 (Индия, Scopus, (ISSN 0025-1569 SJR (2013 год) = 0,109), Anadolu'dan bir ses, Yil: 2 Sati: 3/1 Ekim 2015, Kazakistan Ozel Sayisi 3.Sayinin ilavesidir, Kapadokya-Uchisar-Turkiye, «Сөз әдебі» оқу-әдістемелік құрал. Ермекбаева А.Ш., -Түркістан, 2017,-80-б.

Зерттеу жұмысының құрылымы. Диссертация кіріспеден, үш тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшадан тұрады.